

Balázs utca

70 → 85

A mi utcánk...

Mottó: Utca, utca, mikepércsi utca...

Akkor: uccu neki!

*

A mi utcánk sokarcú. Mióta az eszemet tudom, mindig ugyanott van, ugyanoda vezet. A hatvanas években focizni is lehetett rajta, majd megindult a buszközlekedés, később egyre több személy- és teherautó járt arra. Végül elköltöztünk, mert mindennapos lett a zaj, por, bűz.

A második utcánk még zajosabb volt. El is nevezték Nagy Zajos király útjának.

A harmadik utcánk csöndes volt, de közelében alattomos szemétégető ágaskodott a magasba, évtizedekig halogatták a füstmosóját, tartottunk tőle, elköltöztünk.

A negyedik utcánk csöndes is, zajos is. Kertvárosi utca, a környék csöndes, bár éppen itt jár egy környezetkímélő trolibusz, amelynek hangja olyan, mint ha robbantgatnának az utcában. Szerencsére egyre ritkábban jár, persze ezzel párhuzamosan egyre több a személyautó. Néha egy-egy kamion is erre téved, megtépázza a fákat, még jobban tönkreteszi az utat, amelyet a trolibuszok már eléggé széttörtek.

Nem tudom, hogy milyen lesz az ötödik utcánk... Ahogy képzelem, csöndes lesz, meg olykor zajos, olykor repülő k húznak majd el fölöttem (ilyennek látom most a temetőt), de akkor már nem fog érdekelni.

*

Azt kérték tőlem, hogy a „mi utcánkról” írjak. Persze, értem, arról, hogy kerültem a Napút utcájába. Hívtak.

*

Hogy ez az utca nem is olyan egyszerű dolog, lássunk csak egy kis eszme-futtatást róla.

Budapest egyik főútja a Rákóczi út. Folytatása a rövidebb, de ugyanolyan széles Kossuth Lajos utca. Ennek folytatása a még rövidebb és szintén ugyanolyan széles Szabad sajtó út. Mi a különbség akkor az út és az utca között?

A legújabb értelmező kéziszótár szerint az út: „A szárazföldi közlekedés számára épített, nagyjában egyenletes szélességű sáv.” És azt is hozzáteszi: „nagyobb, forgalmas utcák nevében” pl. Rákóczi út. Na jó, de akkor miért nem út a Kossuth Lajos? És mi akkor az utca specifikuma? A szótár szerint: „Városban, falun kisebb közlekedési útvonal, amelyet legalább részben házak (esetleg telkek) szegélyeznek.” Akkor tehát, ahogy sejtettük is, eredetileg és szótártanilag az út hosszabb, szélesebb, forgalmasabb „sávot”, az utca kisebb (rövidebb) közlekedési útvonalat jelöl. De mi a hosszú és mi a rövid? Mi a nagy és mi a kicsi? Képes-e ilyen bizonytalanságok megragadására, tükrözésére a nyelv – jelen esetben az út és az utca megnevezés segítségével?

A Váci út és a Váci utca között igen fontos megkülönböztető jegy az utótag. A nagy, széles és hosszú Váci út a XIII. kerületben kezdődik, míg a keskeny, s ma már csak sétálásra igénybe vehető Váci utca a Belvárosban, az V. kerületben van. Bizony többen összekeverték már a kettőt, és egy életre megtanulták, hogy az út nem utca!

De nem minden esetben van így. A Fiumei útnak az Orczy út a folytatása (ha éppen nem bontják), mindkettő körülbelül ugyanolyan széles és forgalmas. Ám a legalább annyira széles és forgalmas Baross utca keresztezi őket! Budapesten tíz Baross utca van, kicsik és nagyok, rövidek és hosszúak, csak abban egyek, hogy mind utca!

Az Andrássy útról ugyanannyi sáv vezet tovább a József Attila utcába. Zuglóban pedig a Csömöri útnál sokkal hosszabb a Szugló utca! Nevezett utcák szinte kivétel nélkül utcák keresztezik, illetve egyetlen út, amely nem hosszabb és jelentősebb nála, illetve a többinél: a Cinkotai út.

Valaha persze létezhetett egy rendszer, amelyben az út a nagyobb, a forgalmasabb, az utca a kisebb, kevésbé jelentős volt. De azután a települések fejlődése megváltoztathatta az utak-utcák értékrendjét, főutcából mellékutca lett és fordítva, utónevük viszont maradt. Hiszen aki egyszer megszokta a Kossuth Lajos utca dallamát, az aligha tudja elképzelni, hogy Kossuth Lajos út!

És talán más is beleszólt a keveredésbe. Az utat keresztező út a keresztút? Így aligha mondjuk, a keresztút ma inkább válaszút, illetve a Jézus szenvedéseit bemutató kép- vagy domborműsorozat. Az utat, utcát inkább a keresztutca keresztezi, akkor is, ha nevezetesen az éppen út. Tehát ha egy utat út keresztez, akkor azt nem nevezzük keresztútnak, inkább keresztutcának. Merthogy az útnak a sarka sem útsarok, hanem utcasarok. Én egy széles, trolibuszos utcában lakom, amelyet egyetlen út keresztez. És ott bizony, az utca és út találkozásánál utcasarok van, nem útsarok. Így lesz utca az útból? Nem feltétlenül.

Az is érdekes, hogy az útnak aligha van úttáblája, annak bizony utca- vagy utcanévtáblája van: „Kicsérélték az utcanévtáblákat a Thököly úton.” (Ez csak nyelvi példa.) És ha még díszkutatokat és padokat is kitennének (no nem a Thököly útra, mert azt elátkozta a városvezetés), de mondjuk, a Bartók Béla útra, akkor azok nem útbútorok, hanem utcabútorok lennének. Korábban a József

meg a Tavaszmező utcában ácsorogtak az utcalányok, most a Thököly úton találhatók, s ettől nem váltak útlányokká. Ahogy az utcaseprő sem lesz útseprő, ha véletlenül kitéved a Csömöri útra (nem téved ki, inkább elrejtőzik az utcák sűrűjében). S amennyire tudom, úton is lehet utcabált rendezni – sőt, mintha kivétel nélkül csak széles, forgalmas utakat zárának le törvényszerűen utcabálok számára.

Viszont megnyugodhatunk, hogy (egyelőre) nincs utcaadó, legfőljebb útagó vagy útdíj. (Bár a politikusok leleményesek, most éppen a szatyoradón gondolkodnak.)

Az is törvényszerű, hogyha egyszer valami út vagy utca lett, s közkeletűvé vált, aligha tudjuk megváltoztatni. Vannak azután olyan nevek, amelyek egyaránt előfordulnak út és utca utótaggal (Thököly út és Thököly utca, Liszt Ferenc út és utca), mások csak egyetlen formában (Budapesten kilenc Kossuth Lajos utca van, hat Vas Gereben utca, számos Temető és Tompa utca, de egyik sem út).

Tehát megállapíthatjuk, hogy ma már az út nem feltétlenül út, az utca pedig nem feltétlenül utca, hanem függetlenül annak földrajzi, városképi jellegétől lehet „a szárazföldi közlekedés számára épített, nagyjában egyenletes szélességű sáv” út is, utca is.

Sőt, a Thököly úton haladva a szép, és nyilván városi közlekedési útra tervezett Volvo buszon arra gondolok, hogy már az a szótári meghatározás is sántít, hogy: „a szárazföldi közlekedés számára épített, nagyjában egyenletes szélességű sáv”. Tegyenek arra egy kis utazást a szótárkészítők, és írják újra az út szócikket! Az út: „közlekedés számára egykor épített, majd többször felbontott, széttúrt, hepehupás, tengelytörő, tetszés szerinti hosszúságú és még véletlenül sem egyenletes szélességű – sáv”.

*

Lassan minden utca út és minden út utca lesz. Eltűnnek kicsi és nagy megkülönböztetések, stiláris jegyek, parányi részletek. Ha a műút, a kövesút, az országút, a közút, az autóút, az autópálya, a sztráda, a kocs út (az éjszakában), az úttest, a pálya, a sétány, a fasor, az allé, a szerpentin, az ösvény, a köz, a sikátor mind eggyé lesz, mondjuk „utcává”, s az lesz majd az UTCA, akkor már nem lesz szükség a mi utcánkra.

*

Nyilván akkor lesz itt a Kánaán, mert nyilván annak is lehet majd nevezni azt, AMI LESZ.

B. G.

Takács Anett

Mosakodás – vagy ez már több?

A polgári középréteg tisztálkodási szokásai
Magyarországon a dualizmus korában

„...Íme kedves olvasó, szellemi tisztálkodásodhoz, itt egy kis darab igazi szappan.”

(Francis Ponge)

Egy frissítő, reggeli zuhany közben, vagy egy kád forró vízben ülve, nem jut eszünkbe, micsoda luxust élvezünk. A fürdőszoba, a rendszeres tisztálkodás és a nagy választékban kapható tisztálkodási és szépítkezőszerek ma már napjaink alapvető kellékei. Nem mindig és minden korban volt ez így.

A testi higiénia egyidős az emberrel, minden korszakra jellemző társadalmi jelenség. Szabályozhatják vallási előírások, közösségi szokások vagy akár mindenkori divatirányzatok is. A modern higiéné kialakulása a XIX. századra tehető. Abban különbözik a történelem más korszakaiban megtalálható higiénias viselkedéstől, hogy már nem az előírt társadalmi rituálékhoz kötődik, hanem az egyén saját igényeinek, elvárás szintjének megfelelően jelentkezik és épül be a társadalomba.

Az úgynevezett higiénikus szemlélet kialakulását meggyorsították a XIX. század első felében lezajló változások, melyek az 1831-es, mintegy négymillió áldozatot követelő kolerajárvány következményeinek is tulajdoníthatók. A járvány, mely gyorsan terjedt Európa zsúfolt nagyvárosaiban, gyors lépésekre készítette a politikai vezetőket, s elsőként Londonban (1831 – Public Health Act – a világ első közegészségügyi törvénye) kezdtek hozzá a települések csatornázásához, átépítéséhez, a vízellátó-, szennyvízelvezető- és vécérendszerek, illetve a városi közegészségügyi szolgálatok kialakításához.

A XIX. századtól jelentősebbé váló orvostudomány szintén fellépett a rossz higiénés körülmények ellen. A szemléletváltás az egész emberi társadalomra hatott: a század végére a legfejlettebb országokban megjelentek a fürdőszobák, az angolvécék (water closet /WC/ – vízöblítéses vécé), és a jobb módon élő emberek rendszeresen mosakodni kezdtek.

A XIX. század a modern városi kultúra kialakulásának időszaka. A városi társadalom egyik alapértéke mind az egyén, mind a közösség szempontjából a tudatos higiénias viselkedési normák kialakítása. A városi polgárság értékrendjében már fontos szerepet kapott a testi higiénia, a tudatos testkultúra.

Az „úri” jelzővel ellátott polgári középosztály a korszak legdinamikusabban fejlődő rétege. Erre a társadalmi csoportra koncentrálni mutatom be azt, hogy a higiéniai szempontok hogyan törnek utat a polgárság gondolkodásában, hogyan jelennek meg a viselkedési, életvezetési tanácsadókban, hogyan változtatják meg a társadalom viselkedési szokásait.

Elsőként kísérjük figyelemmel, hogy hogyan változnak meg a higiéniai viszonyok a kor lakáskultúrájában, és hogy ez miként jelentkezik a lakókörnyezet kialakításában.

Lakáskultúra és higiéniai viszonyok. A polgárság lakóhelyét a társadalmi rétegösszetettsége miatt nehéz egységesen bemutatni. A XIX. századi magyarországi polgári lakások jellemzésekor elsősorban a városi és mindenekelőtt a pest-budai lakásvizonyok figyelembevételére látszik a legmegfelelőbbnek.

Az emeletes vagy földszintes házakban a munkahely és a lakás – a város-szerkezet jellegénél fogva rendszerint – közvetlenül egymás közelében helyezkedett el. A modern urbanizáció fontos jele a XIX. század második felétől a bérház megjelenése volt, mely lakásnagyság és elrendezés alapján is különbözött a polgárháztól. Lakásai kisméretűek, ugyanakkor meghittebbek voltak.¹

A házak funkciójuk szerint három részre tagolódtak. Kialakult gyakorlatnak számított, hogy a városközpontokban már az emeletes bérház földszintjén voltak a bolthelyiségek és az áruraktárak. A második, ún. „szolgálati” szektorban a különböző mellékhelyiségek – a fűskamra, a szárító és lomtároló terek, a mosókonyha és a ruhák redőinek, ráncainak kisimítására (vasalására) szolgáló eszköz, a mángorló. A harmadik rész, a lakórész szociálisan tagolódtott. Az első emeletre az előkelőbb, a másodikra pedig a szerényebb lakások kerültek.²

A XIX. század végére, a dualizmus kori változások eredményeképpen kialakult középpolgári minta a háromszobás, több mellékhelyiséggel rendelkező lakás, de a módosabbak hat-nyolc szobát is megengedhettek maguknak.

A század végén a középpolgárság bérlakásai, lakóhelyei egyre inkább sablonszerű beosztást mutatnak. A szalon, ebédlő, hálószoba, konyha, kamra, előszoba és cselédszoba lakásbeosztás válik példaértékűvé, ehhez járulhatott még a jobb anyagi és társadalmi helyzetben lévőknél a gyermekszoba, a vendégszoba és a fürdőszoba.

Déznai Viktor *A lakás fejlődése az utolsó 100 évben* című 1932-ben megjelent munkájában öt különböző szférát különít el a lakótéren belül, funkciók szerint felosztva azt.

E fő funkciók a reprezentáció tere (szalon, ebédlő, belépő), a lakórész (nappali és hálószobák), a gazdasági rész (konyha, éléskamra, köztér), a higiéné területrésze (WC, fürdőszoba), s végül a cselédszoba.³ Mely funkció jut nagyobb szerephez az egyes időszakokban?

Déznai három időpontot hasonlított össze: 1830, 1880, 1930. 1830-ban a fürdőszoba és a saját WC ismeretlenek. 1880-ban már van minden lakáshoz külön WC, de a fürdőszoba még ismeretlen. 1930-ban a fürdőszoba már magától értetődő dolog.⁴ Déznai megállapításait támasztják alá az ideálképet megjelenítő egyes tanácsadó könyvek is. Lássuk ezeket időrendben vizsgálva!

¹ Polgárosodás és urbanizáció. Bécs és Budapest városfejlődése a 19. században, in Hanák Péter, *A kert és a műhely*, Balassi Kiadó, Bp, 1999, 22.

² Szabolcsi Hedvig, *Gondolatok a biedermeier lakáskultúráról*, Helikon, 1991/2, 222.

³ Déznai Viktor, *A lakás fejlődése az utolsó 100 évben*, Bp., 1932, 4.

⁴ Uo., 5.

Az első átfogó, magyar nyelven írt lakberendezési mű Beniczky Irma *Gyakorlati széptan* című munkája volt 1876-ban.⁵ Az általa megjelenített középosztálybeli lakás három-, legfeljebb négyszobás. Az egészségügyi szempontokkal szemben – kivéve a fény és a friss levegő biztosítását – inkább a lakályosságot tartja szem előtt.

Wohl Janka 1882-ben megjelent *Az otthon* című alkotása a polgári lakásokhoz „illő”, ettől a szinttől elvárható helyiségeket és azok berendezéseit mutatta be. A szerző egy hat-hét szobás lakástípust vázolt fel, melyben már nélkülözhetetlen elemként tartotta számon a tisztálkodási és egészségügyi rendeltetésű helyiségeket.

1908-ban *A háztartások kézikönyve* az ideális városi lakás paramétereit között pedig már alapkövetelményként szerepelteti a fürdőszobát. „Egyáltalán nem kellene lakást építeni fürdőszoba nélkül. Az új házakban legalább az utcai lakások, sohasem nélkülözik a fürdőszobát.”⁶

1892-ben Gerlóczy Károly alpolgármester jelentése pedig már a valóságot, a megvalósult gyakorlatot tanúsítja: „már évek óta alig épült Budapesten ház, melynek majd minden lakásában két-három vízfogyasztó csap ne lenne (konyha, klozett, fürdőszoba, mosdó), két-három szobás lakások fürdőszobával látnak el és az utóbbi már oly kellékévé vált a lakásoknak, hogy anélkül lakás alig adható ki...”⁷

A változás határa tehát valahol az 1880-as évek végére, még inkább a '90-es évek elejére tehető. A vezetékes víz és a csatornahálózat kiépítésével, térhódításával együtt terjed a fürdőszoba rendszeresítése is.⁸

Ha visszatérünk Déznai ábrájához, láthatjuk, hogy a változás nyomán a reprezentációs rész folyamatosan szűkül. Ezzel szemben nagyobb teret nyernek a gazdasági (konyha, éléskamra) és higiénés helyiségek (fürdőszoba, WC). Ezek után lássuk a tisztálkodás szintereit!

A tisztálkodás szinterei. A bérlakások sablonszerű beosztásával – szalon, ebédlő, hálószoba, konyha, kamra, előszoba, cselédszoba, esetleg gyermekszoba, vendégszoba és fürdő – már megismertedtünk. Ezek részletes bemutatása nem e tanulmány feladata. Vizsgálatunk szempontjából a fürdőszoba és az illemhely érdemel nagyobb kitérőt.

Mennyire volt jellemző a fürdőszoba jelenléte és használata? Néhány korabeli példán keresztül és leltárak segítségével szeretném mindezt bemutatni.

A korabeli lakásleltárak vizsgálatánál azonban felmerül egy probléma, mégpedig az, hogy a fürdőszobákat ezekben a leltárakban általában nem tüntetik fel. Ennek kétféle oka is lehetett: egyrészt, hogy többnyire nem voltak fürdő-

⁵ Buzinkay Géza, *A középosztály lakásideálja*, in *Polgári lakáskultúra a századfordulón*, bev. Hanák Péter, MTA, Bp., 1992, 17.

⁶ *A háztartás kézikönyve*, szerk. Faylné Hentaller Mária, Magyar Keresk. Közlöny, Bp., 1914, 39.

⁷ Idézi: Göbel József, *Fővárosunk közműtörténelméből, LXXXII. Vizhiány*. Fővárosi Közmű, 1927. aug. 22., in Buzinkay, *A középosztály...*, i.m., 20.

⁸ *Magyar művelődéstörténet*, szerk. Kósa László, Osiris Kiadó, Bp., 2000, 280.

szobák, másrészt, hogy nem a lakás, hanem a ház tartozékainak minősültek. Eleinte ugyanis emeletként volt fürdőszoba (Ferenczy-ház, Andrássy út 26.).⁹ Ezt erősíti meg Gyáni Gábor is egyik tanulmányában, melyben 12 budapesti lakásleltárt vizsgált a Belváros rangos negyedeinek bérpalotái közül az 1870–1910 közötti időszakban, és mindössze egyben, egy bizonyos Kohner család hatszobás lakásában (+konyha+kamra+fürdőszoba+két cselédszoba) talált említést fürdőszobáról.¹⁰

Fürdőszoba a századfordulón.¹¹ Láng Panni visszaemlékezéseiben – a korszak végének állapotát szemlélteti – bemutatta a család villáját és pesti lakásait, mindkettőben megtalálható a fürdő- és illemhelyiség. Az első pesti lakásuk, amire Láng Panni visszaemlékezett, a IV. kerületben (ma V.), a Veres Pálné utca 7. szám alatt volt: „Öt szobából és mellékhelyiségekből állt. ...A lakás tengelyét egy hosszú előszoba képezte. ...A Veres Pálné utca felőli oldalra két ajtó nyílt, az első az ebédlőbe vezetett, a második az úriszobába. Egy harmadik ajtón át a szalonba lehetett jutni. ...A negyedik ajtó a gyerekszobába vezetett ...közvetlen átjárása volt a szalonnak berendezett sarokszobába, valamint a lakás utolsó szobájába, a szülők hálójába. A fürdőszobába vagy a szülői hálószobából, vagy az előszoba felől lehetett bemenni. A személyzet számára az előszoba lépcsőház felé eső végén volt a WC-helyiség, benne külön kis mosdó, kézmosáshoz törülközővel, szappannal. Az ebédlővel szemben az előszobából nyílt az ajtó a konyhába. ...A konyhán túl helyezkedett el a kétágyas személyzeti szoba, mosdóval.”¹²

Egy másik dokumentált példa az Allt család Visi Imre utcai lakása, mely az előzőhöz képest jóval szerényebb, második emeleti kétszobás lakás, de már mai értelemben is komfortosnak tekinthető. Két szoba, konyha, előszoba, fürdőszoba, WC és kamra alkották. A fürdőszobájuk igen korszerű volt. Felszerelési tárgyai közt szerepelt egy kád, és egy szecessziós díszítésű fajansz mosdókagyló, felette egy téglalap alakú tükör, és egy fürdőhenger. A WC pedig a kamra és a fürdőszoba között elhelyezkedő külön helyiség volt (1,12×1,9 m).¹³

Az 1900-as évek elején épült Gresham palota polgári lakásaiban már mindenütt alakítottak ki fürdőszobát, és külön WC-t is. A Gresham nagyméretű fürdőszobáiban a kádak máazott öntöttvasból készültek és oroszlánlábakon álltak, mellettük egy- vagy kétkagylós fehér fajanszmosdókat használtak. Csaptelepeit, a fogmosó poharakat és szappantartókat rézből gyártották, akárcsak a nyílászárókat. Külön helyiséget képeztek a kézmosóval is ellátott WC-k, melyekből a nagyobb méretű lakásokban kettő is volt.¹⁴

⁹ Buzinkay, *A középosztály...*, i.m.

¹⁰ Gyáni Gábor, *Polgári otthon és enteriőr Budapesten*, in Uo., 49.

¹¹ Fabienne Rouso, *A szépség a történelem folyamán*, in *A női szépség története*, bev. Dorothy Schäfer Faux, ford. Hotya Hajnalka, Vajk Zsuzsa, Glória, Bp., 2001, 90.

¹² Láng Panni, *Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai*, *Történelmi Szemle*, 1986/1, 83.

¹³ 1911-es adat. Peterdi Vera, *Az Allt család háztartási eszközei*, in *Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve*, 1978–80, 151, 188–189.

¹⁴ Peterdi Vera, *A Gresham palota lakáscsompái a Magyar Nemzeti Múzeum Kerámiagyűjteményében*, *Történelmi Muzeológiai Szemle*, 2004/4, 72.

Végül értékes forrásként használható Halászfű Éva visszaemlékezése, ebből Peterdi Vera készített egy esettanulmányt, melyben a család '20-as éveinek történetét örökítette meg. Halászfűék középpolgári lakásának fürdőszobája nagy volt, pamlaggal és karosszékkel is rendelkezett. S ahogy a visszaemlékezésből kiderül, intenzíven használták is.¹⁵

A falak kék színűek voltak, a WC-t és a bidét japán spanyolfal takarta el. A csapok, a kád szerelvényei és a fali tisztálkodóeszköz-tartók is rézből készültek. A kagyló fölött ovális tükör helyezkedett el. Nemek szerint megvolt a helye a kozmetikumoknak is. A fésülködőasztalon a női, az üvegpolcon a férfikozmetikumokat helyezték el. A falon egy kis egészségügyi szekrényben tárolták az ágytálat, éjjeliedényeket és a beöntőt. Külön helyiség volt az illemhely, kis kézmosó kagylóval, törölközőtartóval és szemetesládával.¹⁶

A fürdőszoba berendezése a méretétől függött, legfontosabb felszerelési tárgyai a kád, a mosdó, a zuhany, a melegítőkályha és a tükör. Csempézett vagy kövezett, fontos volt, hogy szellős és világos legyen. A tehetősebb középpolgári családoknál a fürdőszoba részét képezte még a bidé is, melyet a Pallas Nagylexikon így jellemzett 1911-ben: „a fürdő egy neme, hosszúkas, ovális tál, mely kényelmesebb használat végett egy alacsony, négylábú állványban van illesztve.”¹⁷

Ahol hiányzott a fürdőszoba a lakásokból, ott főként a mosdóállványok, mosdókészletek, mosdószekrények, mosdóasztalok voltak az otthoni tisztálkodás legfőbb eszközei.

Vígh Annamária tanulmánya e tisztálkodási módot a századfordulóra teszi jellemzőnek a középpolgári rétegnél, és leírja, hogyan nézett ki egy orvos mosdószekrénye: „...több részből összeépített fedéllel zárul. A fedőlap felemelhető és kitámasztható. Egy ollószerkezet előretolja a mosdókészletet tartó fehérre festett bádogtálcát, amely szintén fehér, festett fakeretben van elhelyezve, és higiéniai okok miatt kiemelhető. A mosdószekrényben fajansz mosdókészlet található: egy lavór, egy üvegganna, egy szappantartó fedővel, egy szivacsstál. A fedőlap belsejében tükör helyezkedik el.”¹⁸

A mosdóasztal felszerelésével Wohl Jankánál is találkozhatunk: „a mosdóasztal áll egy öblös nagy tálból, valamint egy kisebbből. Az asztalon van egy spongyatartó, szappan és kefetartó. Valamint egy nagy és egy kis vizeskorsó és két pohár. A mosdóasztal alatt van a lábvíz-tál és „medence” a piszkos víznek. Mellette foglal helyet a törölközőtartó.”¹⁹

A higiénia iránti igényt bizonyítja, több, már idézett könyv kiemeli, hogy a fürdőszobát nagyon tisztán kell tartani. A fürdő takarítása a cseléd feladata volt.

¹⁵ Uő., *Egy polgárcsalád élete és otthona a Belvárosban és az arisztokrata negyedben a két háború között. Esettanulmány*, Folia Historica, 2002, XIII. sz., 2. kötet, 136–138.

¹⁶ Uo., 136–138.

¹⁷ Pallas, 1911. III. 288. Idézi: Czingel Szilvia, *Higiéniai és tisztálkodási szokások változása 1900–1945 között Budapesten*, Doktori disszertáció, ELTE, Bp., 2001, 58.

¹⁸ Vígh Annamária, *Egy polgárlakás Budapesten*, in *Tanulmányok Budapest múltjából*, XVII., 1998, 82.

¹⁹ Czingel, *Higiéniai és...*, i.m., 54. o.

A korabeli tanácsadó könyvek arról tanúskodnak, hogy minden fürdés után ki kellett mosnia a kádat és felmosni a fürdőszobát. Jobb esetben azonban havonta egyszer takarították ki az egész helyiséget.²⁰ A fésűket és a hajkeféket szappanos vízzel, illetve benzinnel tisztították.

A lakásnak már a fürdőszobák előtti időszakokban is szerves tartozéka – eleinte a lakásokon kívül, majd beépítve – a WC, külön a családnak és a cselédeknek. A főbb berendezési tárgyai a szemétkosár, WC-papírtartó, mosdó, mosdószappan, törölköző, WC tisztítására alkalmas kefe és fertőtlenítőszer. A cseléd-WC-ben általában nem volt mosdó. Amelyik lakásban hiányzott az illemhely, ott általában a ház közös „mellékhelyiségét” és éjjeliedényt használtak.

Korszakunk polgári lakásaiban megtaláljuk a tisztálkodás eszközeit kezdetben még a különböző erre kijelölt helyiségek (háló, lányszoba) felszerelési tárgyaiként – mosdóállványok, mosdókészletek, mosdószekrények és mosdóasztalok –, de a korszak második felében, a '80-es évek táján, megindulnak a változások – megjelenik a fürdőszoba a maga berendezési tárgyaival, melyek széles körű választéka a felső társadalmi rétegek körében nyer létjogosultságot.

Az, hogy egy lakásnak volt fürdőszobája, még nem bizonyítja a „korszerű” tisztálkodás meglétét, bár mindenképpen „forradalmi” fejlődésnek tekinthető. A következő feladat a fürdőszoba használatának és a tisztálkodási szokásoknak a bemutatása.

Tisztálkodási szokások. A tisztaság egyik legbiztosabb fokmérője a szappankészítés, illetve annak nagyarányú „fogyasztása”. A szappankészítés háziiparnak számított, s „ősidők” óta jelen volt Magyarországon. Nagyobb városainkban már a középkortól működött szappanos. Jellemző városi iparnak számított, ugyanis legfontosabb alapanyagai – a marhák, juhok, sertések feldolgozásának melléktermékei –, a faggyú és a zsiradékok nagyobb tételben csak a városi mészárosoknál voltak beszerezhetőek. A legrégebb és legráteremtőbb szappanfőző központjaink Debrecen és Sopron voltak.

A XIX. század elejéig a főbb szappanos céhek szinte egyedül uralták a magyar piacot, sőt egyes források alapján a debreceniek a Felvidékre, Erdélybe is szállították, s készítményeik vetekedtek a világhírű párizsi és velencei készítő termékeivel.²¹

A gyáripar kibontakozásával a századfordulóra e műhelyek azonban teljesen háttérbe szorultak.

A magyar szappangyártás kezdetét a Hutter József által beindított üzem jelentette 1831-ben, amelynek munkájába az 1900-as évek elején a Schicht testvérek is bekapcsolódtak. Majd 1867-ben Klein Jakab és Grünwald Sámuel gyára, Pécsen pedig a Schützer-féle pipereszappangyár is felépült.

Az igazán finom, jó minőségű parfümszappanokat a francia cégek (Violet, Roger Gallet...) hozták forgalomba.

²⁰ Uo., 59.

²¹ *Magyar Néprajz III.* (Kézművesség), szerk. Paládi Kovács Attila, Akadémiai Kiadó, Bp., 1991, 221.

Az Ausztriával közös vámhatárok miatt azonban a szappankínálatban főleg az osztrák cégek uralták a hazai piacot – Henrik Kielhauser, a Schicht testvérek vagy a Calderara és Bankmann –, ami ellen a magyar kereskedők többször próbáltak fellépni. A szegedi kereskedők bojkottálták a Schicht szappant, s egy poéta ki is verselte a *Magyar Drogista* című lap hasábjain:

„Négyszáz éve nem kapott mást,
Csak szennyest és piszkolódást
Az osztráktól a magyar.
Mégis most csúfokodásul
Nálunk osztrák szappant árul...
De jó bolond a magyar.

Nyisd ki már a szemed végre,
Ne légy bolond, ne menj lépre,
Magyar asszony, magyar lány!
S becsületből, okosságból,
Magyar kézből, magyar gyárból
Vásárolj csak ezután.

Magyar hölgyek, magyar lányok,
Rózsásabb lesz az orcátok,
Ha meleg szíved, okos főved,
Csak a magyart pártoljátok.
Jó honleányok legyetek,
DMKE szappant vegyetek.”²²

A fellépések ellenére a Schicht testvérek és más osztrák cégek termékei továbbra is jelentősek maradtak a magyar piacokon.

Mosó- és – a drogisták által elterjesztett – pipereszappanokkal egyaránt találkozhatunk. Kedvelt illatok voltak a levendula, az orgona, az ibolya, a rózsza és a mandula.

Márka alapján divatosnak számított pl. Hutter és a Schicht testvérek „Szarvas”-, kókusz-, liliomtej-, mandula- és virágszappana. A Gustav Lohse-féle liliomtej szappan, Roger Gallet híres szappanai, mint a „Piver Pompeia” vagy a „Safranola”, melyek 2 korona 40 krajcárt kóstáltak, és igen drágának számítottak,²³ mivel egy átlagos polgári család általában 20-30 filléres szappanokat vásárolt, vagy a jó minőségű, 3 darabos csomagolású 60-80 filléres szappanokat.²⁴

A Sas-gyógyszertár által kiadott korabeli tanácsadó kiadványban a Berger-féle pipereszappanok, a Leyer-féle „Arnika” szappan, a Czernyi-féle „Balsamin” szappan, a Fritsch-féle „napraforgó” szappan, a „Spitzer” és a „Vértes”

²² *Magyar Drogista*. A magyarországi drogisták, illatszerészek és festékkereskedők szakközlöny-e, szerk. Barabás Endre, 1904. október, 1. évfolyam, 3. sz., 5.

²³ Molnár Gézáné, *A múlt illatai*, Hogyf Editio, Bp., 2001, 122.

²⁴ Uo., 124.

szappan, a Popp-féle „Venus” szappan, a Döring-féle szappanok, valamint a Kielhauser és Leyer-féle glicerinszappan szerepelt a kitűnő „pipereczikkek” jegyzékében.²⁵

A szappanvásárlásokból is következtethetünk a tisztálkodási szokásokra. A már említett Allt család háztartási eszközeinek leltárából 8 darab szappan került elő,²⁶ a Gyáni Gábor által vizsgált Czihal család 1890 januárja és júniusa között pedig négy alkalommal vásárolt szappant. Januárban és februárban 1-1 glicerinszappant, feltehetőleg tisztálkodás céljából, amit mai szemmel nézve „csekélynek” tarthatunk. Február végén és áprilisban nyolc kilogramm újabb szappant vásároltak, amely mennyiségéből ítélve mosószappan lehetett.²⁷

A szappan jelenléte az egyes polgári háztartásokban és a szappanhasználat általánosnak mondható, s a korszak folyamán fellendülő tendenciát mutat. A kérdés már csak az, hogy milyen gyakran használják a tisztálkodás, vagyis fürdés céljára?

Fürdés. A fürdőknek számos fajtáját ismerték a hidegtől a langyoson át egészen a forróig, aszerint, hogy milyen célt akartak épp elérni vele.

A tisztálkodásra meleg és forró vizes fürdők voltak ajánlatosak, míg az egészség és szépség megőrzésére inkább a langyos és hideg fürdők.

Gyakran szerepel a tanácsadó könyvek hasábjain példaként említve a francia szépség, Ninon de Lenclos,²⁸ aki a hideg víz használatának köszönhetően még hetvenévesen is képes volt szerelmet ébreszteni nála jóval fiatalabb emberekben.

Használtak különböző leöntéseket és zuhanyokat is. Zuhanykészülék hiányában ezek szivaccsal is megoldható műveletek voltak. „...Az a pillanatnyi, mondhatni villanyos hatás, mit a zuhanyból aláhulló vízcseppek a testre gyakorolnak – már magában véve gyógyít, erősít... Reggel, amint felébredünk... – ugorjunk bele a nagy kautsuk kádba. Egy fa-asztalkán egy lavórban 20-22 fokú víz áll; a vízbe mártott szivacsot mindkét kezünkkel a fejünk fölé tartva nyomjuk ki belőle a vizet a tarkónkra, majd a hátunkra, keblünkre. (A haját védő-fejkekötővel kell ellátni, mert annak ártana a víz) – az egész legfeljebb 1 percig tartson – legyen kéznél egy bolyhos fürdő-lepedő, melyjel gyorsan megtörölközünk; aztán egy érdes vászonkendő vagy bolyhos törölköző, szőrből készült mosdó-kesztyű, kefe, a melyik tetszik ezek közül és szaporán dörzsöljük azzal a testünket...”²⁹

Fennmaradt receptek tömege is bizonyítja, hogy a korszak hölgyei sokféle fürdőt ismertek és ajánlottak egymásnak a megszépülés ígéretével – a teafürdőtől kezdve a tejfürdőkön át a különféle virágfürdőkig.

²⁵ Tanácsadó a szépség ápolására, valamint jegyzéke kitűnő pipereczikkeknek, kiadta a Sasgyógyszertár Lugoson, Nagyszében, 1895, 17.

²⁶ Peterdi Vera, *Az Allt család...*, i.m., 166.

²⁷ Gyáni Gábor, *Hétköznapi Budapest: nagyvárosi élet a századfordulón*, Fővárosi Önkormányzat, Bp., 1995. 63.

²⁸ A XVII. század Franciaországának híres szépsége, aki a mindennapos forrásvízben fürdésének tulajdonította élete végéig megőrzött szépségét.

²⁹ *A szépség művészete*, Bp., 1900, 181–182.

Elterjedt szokás volt különböző fürdősök készítése, melyek szépítő, erősítő, bőrlágyító, bőrsimító hatásúak lehettek.³⁰ Rieder Hermann könyvében számos receptet is találhatott a szépülni vágyó olvasó. Ilyen ajánlat volt pl. a gyógynövényekből és fűszernövényekből elkészíthető szépítő fürdő. Hozzávalók: „Petrezselyem levél...150gr; Lavendula...200gr; Ánizs mag...100gr; Fodormenta...200gr; Kakukkfű...200gr; Majorána...100gr; Pálinka vagy spiritus...200gr. Ezeket vagy fél óráig forraljuk 6 liter folyó vízben és 4-5 liter vörösbortban. Forralás után szintén szítán át közönséges folyóvízfürdőbe bocsátjuk a vegyítéket, mely főképp üdülő betegek, gyenge gyermekek és idősebb, elgyengült egyéneknek, kiválóan üdvös hatású. 2-3 ilyen fürdő csodákat mível.”³¹

Találunk utalásokat a gőzfürdők használatára, mely különböző formákban volt használatban. Legkezdetlegesebb, amikor egy forró kőre vagy kályhára vizet locsoltak, de korabeli rajzok szerint már szobagőzfürdők és összehajtható szekrények is rendelkezésre álltak.

Hogy ilyen erősítő hideg és zuhanyfürdőket, szépítő- és gőzfürdőket milyen gyakran alkalmaztak, arra nem igazán van adat, a tisztasági fürdőkre viszont már rengeteg utalást találhatunk.

Az adatok vegyesek és lényeges eltéréseket mutatnak, ami a réteg differenciáltságából is adódik. Miközben presztízselőírás a fürdőszoba megléte, használatában már különbségeket találunk. Felfigyeltem egy tanácsadó könyv (1909) a fürdőhelyiség tisztán tartására vonatkozó mondataira: „Nagyon célszerű a fürdőkádat – amíg használaton kívül van – egy e célra készített terítővel letakarni. Így nem éri por és a legközelebbi használatkor teljesen tisztán találjuk.”³²

Ha naponta használjuk, miért kell letakarni? Akkor nem porosodik be. Vagyis a mondat azt sejteti, hogy a kád nem rendszeresen – naponta – volt használatban.

1908 áprilisában *A hét* a következő állapotokat írja le Pestre vonatkozóan: „Bp. a plaztronos emberek városa. Csak arra néznek, ami látszik. A háromnapos ingre minden nap új gallér és plaztron kerül, s az emberek sokasága nem fürdik, hanem csak mosakodik...”³³

Hasonló következtetéseket vonhatunk le egy vidéki gimnazista naplóját olvasva is: „Okt. 16. óta minden reggel fél hatkor kelek... Kibotorkálok a sötétben a fürdőszobába, ott állok a kályha mellett, és megvárom, míg Ilka begyűjt, azután megmelegszen. A mosdásra annál nehezebben tudom magam elszánni – minél tovább melegszen... Azután hirtelen ráhatározom magam, levetem az ingem, és a mosdótál elé állok. Csak a kisujjamat nyújtom be, várok tovább, állok és állok.”³⁴

Ezzel ellentétben a Halászfy családban a tisztálkodás már kiemelt szerepet kap, főként a gyerekek esetében. Halászfy Éva visszaemlékezése precíz és me-

³⁰ Forrai Judit, *Városi higiénia*, Rubicon, 1991/3, 23.

³¹ Rieder Hermann, *Testápolás vízhasználat által*, Légrády, Bp., 1923, 70–77.

³² *A magyar család aranykönyve I.*, Athenaeum, Bp., 1909, 580.

³³ *A hét*, 1908. április 12., 225–226.

³⁴ Csáth Géza, *Egy vidéki gimnazista naplójából /1897. okt. 30./*, in *Uó., Elfeledett álmom*. Csáth Géza válogatott művei, Kozmosz, Bp., 1987, 126.

rev előírásokról tanúskodik a család higiéniai szokásaiban. A tisztálkodásukban minden testrésznek megvolt a sorrendje, s az édesanya rendszeresen ellenőrizte, hogy gyermekei rendszeren, a szabályoknak megfelelően végzik-e azt el.³⁵

A rendszeres tisztálkodás már napi igénnyé vált, bár a mai igényekhez és gyakorlathoz mérve, még lényeges eltérésekkel találkozunk. A XX. század 10-es, 20-as éveire, a századforduló előtti évtizedekhez mérten, Halászfy Éva visszaemlékezéseit nézve, nagyfokú előrelépést tapasztalhatunk. A változás folyamatos. A fürdőszoba láthatóan kiemelkedő presztízsértékkel bír, de fokozatosan előtérbe kerül a gyakorlati használata. A teljes fürdő polgári körökben heti egy vagy két alkalommal volt jellemző, amit az Allt család örökösének visszaemlékezése – miszerint a család a fürdőszobát hetenként legalább kétszer használta – is alátámaszt.³⁶

Adataim szerint a családok egy részénél, a család minden tagjának külön törölközője volt, általában külön jellel megjelölve, és külön törölközőket használtak a fej és a kéz törlésére is. Másutt előfordult, hogy egymás vizét használták. Először a gyerekek, majd a szülők következtek. Általában ilyenkor haját is mostak, és a fürdés után mindig tiszta alsó- és felsőruhát vettek. A fürdés során a fül és köröm tisztítása is kötelező volt. A fület általában törölközővel vagy egy fogvájóra tekert gézdarabbal tisztították ki, a körmöknél manikűrkészletet használtak.³⁷

A gyerekek tisztaságát folyamatosan felügyelték. A csecsemőket és a kisebb gyerekeket minden este megfürdették. „A testi szépség kellő fejlesztésének feltétele, hogy a gyermek, legszemből korától a fürdéshez szoktattassék. Az újszülött gyermekeket az első hónapokban naponta szokták fürösztetni; de a későbbi években ezt leginkább el szokták hanyagolni s legfőleg hetenként egyszer fürösztik a nagyobb gyermekeket.”³⁸

1886-ban Héya Mihály mohorai körorvos tankönyvében az első fürdővizet nagyon fontosnak tartotta, a következő utasítással látta el a bábákat: „...a magzat egy rész bor, és két rész vízből fürdőben megfürösztendő...”, ahol a bor talán fertőtlenítő célt szolgált.

A víz hőmérsékletét a baba könyökkel mérte, s a fürdővíz tisztaságát minden korabeli bábakönyv kihangsúlyozta.³⁹

A nép fürdési kedvét szolgálták a fővárosban és néhány nagyobb városban létesített tisztasági, ún. népfürdők. Azok, akiknek nem volt fürdőszobája, illetve megfelelő otthoni körülményei, a mosdásra tisztasági fürdőket is látogathattak, melyek kizárólag a személyi higiénia fenntartását szolgálták. Nem lehet pontosan körülhatárolni, kik látogatták, de a polgárság közül valószínűleg csak az alsóbb, szegényebb réteg vette ezeket igénybe.

Pesten a belváros leghíresebb tisztasági fürdője a Hungária fürdő volt, mely 1889. november 9-én nyílt meg a Dohány utca 44. szám alatt. Gőz-,

³⁵ Peterdi Vera, *Egy polgárcsalád...*, i.m., 138, 142.

³⁶ Uő., *Az Allt család...*, i.m., 189.

³⁷ Czingel, *Higiéniai és...*, i.m., 83.

³⁸ *Magyar Drogista*, i.m., 8. o.

³⁹ Deáky Zita, *A baba a magyarországi népi társadalomban: 18. század vége – 20. század közepe*, Centrál-Európa Alapítvány, Bp., 1996, 66.

kád- porcelánfürdője és uszodája is volt. Hatvan kád és négy gőzfürdő volt benne, amiből csak kettő volt olcsó népfürdő.

Az ilyen fürdőkben külön volt a férfi és a női részleg. Egy-egy fürdőhelyiség függönnyel volt elválasztva egymástól, illetve ha nem volt elkülönített helyiség, akkor általában hétfőn, szerdán, pénteken a nők, kedden, csütörtökön és szombaton a férfiak látogatták. Törölközőt adtak, de szappant a vendégnek kellett vinnie.

A fürdő előtt, akárcsak manapság, egy fertőtlenítő medencén kellett átmenni, amelyre táblákkal is felhívták a figyelmet: „Kérjük mielőtt a fürdőt igénybe veszi, lábfürdőt és zuhanyfürdőt vegyen.”

A fürdővizet minden fürdés után leeresztették és a kádat kefével kitisztították, míg a fertőtlenítő vizet naponta csak egyszer cserélték. Mindenütt volt fodrász és pedikűrszolgálat.⁴⁰

A mosdás mellett a napi tisztálkodás részét alkotta a száj- és fogápolás. Ez a tevékenység kiterjedt a fogak ápolására, a foghúsról és a szájüregre. Minden ma is használatos fogtisztító szert és eszközt ismertek, talán csak a fogselyemmel nem találkoztam. A fog tisztítása durva ruhával vagy kefével történt, melyeknek már akkor is különböző fajtái léteztek.

Különféle esetekben és életkori szakaszokban más-más típust használtak: „Egészséges fogakhoz kemény, fiatal és tejfogakhoz lágy kefe használatos. A foghúst nem érintő keskeny kefék nem jók. Felnőttek 4 soros, gyermekek 2-3 soros kefét használjanak.”⁴¹

A tisztításhoz fogkrémet, fogport, fogpasztát vagy fogszappant használtak. A száj tisztítóeszközeihez tartozott a fogvájó is. Ez különböző anyagokból készülhetett – fából, a teknősbéka páncéljából, tollból, ezüstből, aranyból vagy elefántcsontból.

Dr. Gottlieb, a heidelbergi egyetem fogászati intézetének vezetője a madártollból készült fogvájókat tartotta legcélszerűbbnek, „melyek oly puhák, hogy a zománcot nem sérthetik, de azért ellentállóak és oly vékonyak, hogy a fogak közti hézagokba bevezethetők...”⁴²

A szájüreg öblítésére szájvizet használtak, mely a lehelet felfrissítésére is alkalmas volt – mint például a világ legjobb növényi szájvize jelzővel árusított „Trybol”⁴³ –, de erre szolgáltak az ún. szájjillatosító labdacskok is.

Ezen eszközök és szerek „szákszámra” szerepeltek a korabeli újságok hirdetéseiben. Reklámok hirdették a különböző márkák előnyeit.

A „Páté dentifrice Glycerin” például egy fogpaszta volt, melyre a Budapesti Bazárban akadtam: „nem tartalmaz sem savanyt, sem lugszeszt, fehérré teszi a fogakat, anélkül, hogy zománcának ártana, megtisztítja a borkőtől és meg-

⁴⁰ Czingel, *Higiéniái és...*, i.m., 66-72.

⁴¹ *A magyar család...*, i.m., 528.

⁴² *A fogak és a száj egészségtana ép és kóros állapotban*, írta prof. Dr. med. Port Gottlieb, a heidelbergi egyetem fogászati intézetének vezetője, Légrády, Bp., 1907, 37.

⁴³ *Magyar Drogista*. A magyarországi drogisták, illatszerészek és festékkereskedők szakközlöny, szerk. Barabás Endre, 1904. szeptember 30., 1. évfolyam, 2. sz., 10.

óvja a rothadástól, elúzi a foghús daganatát, mely okozója a fájdalmaknak”,⁴⁴ és mellesleg az ára is megfizethető volt, mindössze 1ft.

A Magyar Drogista a műfogak tisztításáról tudósított: „Még sárgult műfogak eredeti fehérségét a következő módon lehet visszaadni: Egy fogkefét vízbe s azután finom horzskóporba mártanak, s megdörzsölik vele a műfogat. Ezután tízpercentes hidrogén-szuperoxid oldatba mártják a fogakat anélkül, hogy le-szárítanák, letörülnek, üveg alá teszik s ott hagyják megszáradni.”⁴⁵

A Vértessy illatszerek-kereskedés hirdetésében is szerepeltek fogvizek és fogporok: „Maizon Botot féle fogpor a foghúst erősíti, mint legkitűnőbb fogpor ismertetett el, kis skatulyába 1ft, nagyobb 1ft 80 kr; szájöblítő víz ebéd után, néhány csepp vízben vegyítendő, 1 üveg ára 1 ft.”⁴⁶

A fent említett márkák a legjobbak között voltak számon tartva, kiegészítve a Dr. Máthé-féle Rubint fogpor és szájvíz, Camphorated chalk tooth powder,⁴⁷ Cachon aromatisé⁴⁸ (aromatikus szájlabdacsok) fajtákkal.

Dr. Gottlieb megismertette olvasóit a szájtisztítás teljes mechanizmusával: „Kezdjük azzal, hogy a szájat szájvízzel becsületesen kiöblítjük. Eközben arra vigyázzunk, hogy az öblítő folyadék ide-oda hullámoztatva egyenletesen érje az egész szájat; ...a garatüreg öblítése, ami gargalizálás útján történik. ...A szájtisztítás legközelebbi mozzanatát képezi az, hogy fogvájóval behatolunk az egyes fogak közti hézagokba és az ott levő durvább ételrészeket gondosan eltávolítjuk. Azután a fogkefét az öblítő-vízbe belemártva, arra egy kis fogport veszünk fel és megkezdjük a fogak kefézését. ...Végezetül még egyszer jól kiöblítjük szájvízzel a szájat és ennek az a célja, hogy eltávolítsa a fogpor-maradékot és a lekefált masszát...”

A szájüreg tisztítását napjában többször kell megismételni. Reggel, felkelés után és este, lefekvés előtt a fogakat lekeféljük, a szájat kiöblítjük, továbbá minden étkezés után az ételmaradékot fogvájóval távolítjuk el a fogak közti hézagokból és a szájat kiöblítjük. Fogport csak egyszer napjában használjunk. ...Az összes szájtisztítás közül a legfontosabb a lefekvés előtti...”⁴⁹

Általában a napi kétszeri fogmosás volt elterjedve, és ez reggeli és este lefekvés előtti tisztítást jelentett.

Összefoglalás. A XX. század elejének tisztaságfelfogásához a szépség és az egészség eszménye társult. A korról elmondható egy jelentős fellendülés a tisztálkodás terén. A higiénia bizonyos fokú „forradalmáról” beszélhetünk. Ugyanakkor a jelenség rendkívül összetett. Egy viszonylag szűk – ugyanakkor igen bonyolult összetételű – társadalmi körben bontakozik ki az új szemlélet.

Léteznek a tisztálkodás eszközei, melyek a '80-as évektől már saját helyiséghez köthetők (fürdőszoba), melynek, miközben presztízszeleírás a megléte,

⁴⁴ *Budapesti Bazár*, 1879. ápr. 1., XV. éfv., 5.

⁴⁵ *Magyar Drogista*, 1904. október, 1. évfolyam, 3. sz., 8.

⁴⁶ *Budapesti Bazár*, 1873. dec. 1., 23. sz., 159.

⁴⁷ *A női szépség fenntartásának, ápolásának és növelésének titka*, írta egy nagyvilági hölgy, Bp., 1885, 151.

⁴⁸ *Tanácsadó a szépség ápolására...*, i.m.

⁴⁹ *A fogak és...*, i.m., 44–46.

a használatában már különbségek adódnak. A tisztaság fogalma még mindig a „látható részek” – lakás, ruha, felsőtest – felé irányult. A test tisztaságának fontossága csak bizonyos testrészeknél (felsőtest, fog) kerül előtérbe. A tanácsadó könyvek, női magazinok az alsótest megmosásáról ritkán beszélnek.

Legfontosabb szabályok a reggel hideg vízben, szappannal elvégzendő mosás, fésülködés, tiszta ruha, fogmosás. A teljes fürdő a polgári körökben heti egy vagy két alkalommal jellemző.

A higiénés igények és elvárások társadalmi rétegenként sem egyformán jelentkeztek. Míg a polgári réteg az előző korokhoz képest nagyobb hangsúlyt fektet a higiénéjára, addig az alacsonyabb társadalmi rétegek körében még nem alakult ki a napi tisztálkodás. Az „úri” jelző a tisztasággal és jólápoltsággal volt jellemezhető.

A testi higiénia fontosságáról tanúskodik a higiéniai szerek – különféle szappanok, fogkrémek, fogporok stb. – terjedése és általánossá válása is. Az illatszertárak és drogériák nagy száma bizonyítja, hogy a kozmetikai és tisztálkodószerek keresettek voltak a magyar piacokon, s az új és ismerős márkanevek (Diana, Lux, Nivea...) pedig már jelzik a korszerű tisztálkodás és szépségápolás alapjait. A tisztálkodási és kozmetikai szerek egyre erőteljesebb jelenléte a hirdetési kultúrában szintén mutatja a változások irányát egy új polgári értékrend felé.

A XX. század elején lezajló mentalitásváltás, mely szorosan összefüggött a kor változó gazdasági folyamataival is (drogéria-hálózat kiépülése), a korszerű, új, praktikus módszerek, a speciális termékek használata és a higiénikus élet köré összpontosult.

A modernizáció az élet minden területén megjelent, s elsősorban a szűk nagypolgári és középpolgári rétegek élvezték előnyeit, ami modellként hatott a társadalom többi rétegére is, beleértve a higiénia területét is.